

МУЗЕЄЗНАВСТВО
ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 351:719:355.4 (477)

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2066-8097>

DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-23-2023-1.168-177>

ОХОРОНА НЕРУХОМИХ ОБ'ЄКТІВ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
В УМОВАХ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

**Міщенко
Марина Олексіївна**

кандидатка юридичних наук,
завідувачка відділу культурної
спадщини та пам'яткоохоронної
справи, Інститут культурології
Національної академії мистецтв
України, м. Київ,
mishchenko_m@ukr.net

Maryna Mishchenko

Ph. D. (Law), head of department
of cultural heritage and monument
preservation, Institute
for Cultural Research,
National Academy
of Arts of Ukraine, Kyiv,
mishchenko_m@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні основи та практичні складові охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах агресивної війни, розв'язаної росією на території України.

Наголошено на тому, що до обставин, які суттєво ускладнюють охорону нерухомих пам'яток в умовах воєнного стану належать відсутність прямого законодавчого регулювання пам'яткоохоронної діяльності в цей період, практичної можливості для прогнозування ступенів ризику для них у межах різних регіонів нашої держави, достатнього фінансування для забезпечення пам'яток, залежно від їхнього виду та фактичного місця перебування.

Визначено, що, незважаючи на воєнний стан, продовжується діяльність уповноважених органів стосовно державної реєстрації нерухомих об'єктів культурної спадщини за категорією національного чи місцевого значення. Також було аргументовано, що в контексті забезпечення захисту нерухомих об'єктів культурної спадщини методи «фізичного захисту» не можуть застосовуватися до всіх їхніх видів.

Ключові слова: культурна спадщина, об'єкти культурної спадщини, охорона культурної спадщини, нерухомі об'єкти культурної спадщини, охорона нерухомих об'єктів культурної спадщини, пам'ятки.

Постановка проблеми. Вже минув майже рік від початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію нашої держави. Протягом цього часу діями ворога було спричинено значну кількість руйнувань цивільної та критичної інфраструктури, інші вагомні матеріальні збитки; шкоди зазнали фактично всі визначальні сфери життя нашого суспільства, навколишнє природне середовище, однак усе назване в сукупності важко порівняти з жертвами серед мирного населення — дорослими та дітьми, які лише прагнули жити у своїй вільній країні.

Водночас наявні вагомі втрати й на «культурному» фронті.

Зауважимо, що згідно з даними офіційного інтернет-ресурсу «Зруйнована культурна спадщина України» станом на січень поточного року загальне число знищених та пошкоджених об'єктів культурної спадщини та культурних установ становить 553 (*Зруйнована культурна спадщина України, 2023*). Натомість, на офіційному інтернет-ресурсі Міністерства культури та інформаційної політики України маємо вже більш деталізовану інформацію стосовно руйнування та пошкодження окремих видів об'єктів: 171 пам'ятка культурної спадщини, 146 об'єктів цінної історичної забудови та 58 монументів і творів мистецтва (Міністерство культури та інформаційної політики України, 2022).

У наявних умовах уникнути небезпеки або ж спрогнозувати загрозу для конкретних пам'яток практично неможливо, оскільки тактичні дії ворожих військ свідчать про свідоме бажання агресора нищити національну культуру, а також усі матеріальні об'єкти, які тією чи іншою мірою є дотичними до неї. З огляду на це, актуалізувалися питання, пов'язані з особливостями реалізації діяльності, спрямованої на охорону нерухомих пам'яток та її нормативно-правове забезпечення саме під час війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом варто зазначити, що наявному науковому доробку в царині досліджуваної проблематики не притаманні системність та ґрунтовність.

У контексті дослідження питань історичної трансформації відповідальності за посягання на культурні цінності можемо виокремити праці, присвячені загальним питанням їхнього захисту та реституції в період світових війн та збройних конфліктів (зокрема, В. І. Акуленко, К. І. Бусол, Т. Г. Каткова, Н. В. Кулакова, Т. В. Мазур, В. В. Солошенко, О. К. Федорук).

Починаючи від 2014 року, мали місце наукові та аналітичні праці, присвячені захисту національного культурного надбання на тимчасово окупованих територіях Криму та Донбасу (Е. Н. Аблялімова, С. І. Кот, С. Х. Литвин, Д. В. Яшний).

Нині, незважаючи на всю критичність ситуації, яка існує в контексті реальної загрози для пам'яток, обумовленої військовою інтервенцією, науковий доробок з означених питань складають переважно матеріали спеціалізованих наукових

конференцій та круглих столів за період з березня по грудень 2022 року, натомість робота над фундаментальними дослідженнями розпочалася або була лише анонсована.

Отже, більшість з числа проаналізованих фахових публікацій не мали на меті дослідження питань охорони та збереження культурної спадщини України саме в умовах повномасштабного військового вторгнення, оскільки були відсутні реальні підстави передбачити актуалізацію означеної проблематики для нашої держави.

За врахування всього вищевказаного *метою статті* є дослідження змісту, сутності та практичних складових охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах агресивної війни, розв'язаної росією на території нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. До першочергових завдань цього дослідження належить визначення базових складових охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини з огляду на зміст чинного пам'яткоохоронного законодавства та нормативно-правових актів у сфері культури, а також особливостей його практичної реалізації в діяльності інституцій державного та приватного сектора під час воєнного стану.

Ґрунтовне дослідження особливостей охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини не може здійснюватися за відсутності чіткого розуміння сутності відповідної понятійної складової.

Аналізоване визначення було вперше закріплене в тексті Закону України «Про охорону культурної спадщини» (далі — Закон) в такому формулюванні:

«Об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності» (Про охорону культурної спадщини, 2000, ст. 1).

За врахування такого змісту розуміння суті нерухомих об'єктів культурної спадщини безпосередньо пов'язане з базовим визначенням поняття «об'єкт культурної спадщини», яке також подане в Законі, та додатково впровадженої фізично-просторової характеристики.

Отож, відповідно до буквального тлумачення

тексту абзацу 3 ст. 1 Закону, висновується, що до них належать визначні місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду й зберегли свою автентичність, але водночас не можуть бути перенесені на інше місце без втрати відповідної цінності та автентичності.

Варто також звернути увагу на те, що в тексті Закону під час висвітлення питань, які виникають за державної реєстрації об'єктів культурної спадщини, неодноразово згадується поняття «Державний реєстр нерухомих пам'яток України» (далі — Реєстр). У підсумку маємо два співзвучні поняття — «нерухомі об'єкти культурної спадщини» та «нерухомі пам'ятки України». Загалом, судячи зі змісту, їхнє співвідношення варто розглядати на рівні загального та конкретного поняття, де відповідний об'єкт культурної спадщини може набути статусу пам'ятки місцевого чи національного значення лише за певною процедурою, тому кількісний склад останніх є порівняно меншим.

Аналітичний огляд видового складу об'єктів культурної спадщини дав можливість визначити, що, незважаючи на наявність, до складу археологічних, чіткого переліку нерухомих об'єктів культурної спадщини — городища, залишки стародавніх поселень, військові табори, кургани, ділянки історичного культурного шару та інші — законодавець відносить також і «пов'язані з ними рухомі предмети» (Про охорону культурної спадщини, 2000, ст. 2), однак відповідне формулювання норми права значно порушує наявні логічні зв'язки.

Таке твердження висновується з того, що під час визначення інших видів об'єктів культурної спадщини (історичні, об'єкти монументального мистецтва, об'єкти містобудування, об'єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні та об'єкти науки і техніки) такої деталізації зроблено не було, хоча також не заперечується і їхня фактична «нерухомість», саме в розумінні певного виду об'єктів культурної спадщини.

Загальноприйняте тлумачення прикметника «нерухомий» у контексті того, яким чином його

зміст було роз'яснено під час визначення нерухомих об'єктів культурної спадщини, також спрямовує до того, що початково було допущено певні неточності. Зокрема, виникає запитання чому мовиться саме про неможливість *перенесення*, а не будь-які інші, зокрема більш узагальнені, способи активної зміни положення об'єкта в просторі (переміщення, перевезення, пересилання тощо). Адже видовий склад об'єктів культурної спадщини, окрім пов'язаних рухомих предметів, включає переважно монументальні габаритні утворення — будівлі, архітектурні споруди, їхні комплекси, промислові об'єкти та інші, буквально перенесення яких у фізичному сенсі не видається можливим.

На практиці також маємо приклади сумнівного використання слова «перенесення» в документах Кабінету Міністрів України (далі — КМУ), які засвідчують прийняття управлінських рішень у пам'яткоохоронній сфері. Зокрема, розпорядженням від 2 червня 2021 року його фактично було ототожнено з переміщенням, оскільки в назві та тексті йдеться про надання дозволу на переміщення (перенесення) пам'ятки історії та архітектури національного значення.

У цьому сенсі пропонуємо змінити наявний напрям сприйняття — від акцентування на впливі сторонніх фізичних факторів до зосередження на спеціальних характеристиках об'єкта. Тому було б більш доречним вжити формулювання такого типу: об'єкт культурної спадщини, який характеризується постійним географічним розташуванням і розглядається невід'ємно від своїх територіальних меж.

Характеризуючи нерухомі об'єкти культурної спадщини, варто звернути увагу на те, що через специфічність вжитого формулювання нівелюються риси, які є базовими в контексті правильного тлумачення норми права — визначеність, комплексність та конкретність. Тому для того, щоб мати дійсне розуміння нерухомих об'єктів культурної спадщини, необхідно водночас з'ясувати зміст поняття «об'єкт культурної спадщини», розглянути його види, а також усі або декілька (виходячи з дійсної потреби) оціночні категорії відповідно до змісту статей Закону.

Отже, за відсутності спеціальних знань, встановити на практиці приналежність до нерухомих об'єктів культурної спадщини лише за їхнім зо-

внішим виглядом та фізичними характеристиками неможливо, для цього варто скористатися формальними ознаками — наявність визначених законодавством охоронних дощок, знаків, інших можливих інформаційних написів; безпосереднім тлумаченням норм закону, текстів постанов КМУ чи управлінських рішень спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини (статті 1–2 Закону, чинні накази Міністерства культури та інформаційної політики України про занесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру за відповідною категорією тощо).

Аналіз пам'яткоохоронного законодавства, яке діяло до моменту набуття чинності Законом, зокрема періоду радянської України та вже після проголошення нашою державою своєї незалежності, дозволяє дійти до висновку, що тривалий час узагалі не побутувало та практично не використовувалося поняття «об'єкт культурної спадщини», а також інші похідні від нього. Натомість, за змістовим наповненням йому загалом відповідали поняття «пам'ятки» та «пам'ятки історії та культури», визначені Законом УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 13 липня 1978 року, який був чинним до 12 липня 2000 року.

Не варто також ігнорувати той факт, що нині суттєво активізувалися процеси стосовно адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, які цілком закономірно полягають у зближенні національного законодавства із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України...» (Чорномаз, 2016, с. 189), водночас слушним є твердження про те, що необхідно «...ї надалі розвивати власне пам'яткоохоронне законодавство у відповідності до міжнародних норм і стандартів» (Мазур, 2021, с. 223). У цьому сенсі питання імплементації та реформування національного законодавства про охорону об'єктів культурної спадщини зобов'язують визначити фактичний рівень узгодженості відповідного термінологічного апарату.

У тексті Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини було сформульовано такий термінологічний ряд – культурна спадщина (включає в себе пам'ятки, ансамблі, визначні місця) та природна спадщина (включає природні пам'ятки, геологічні та фізіографічні

утворення й суворо обмежені зони, природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони). Загалом подібною також є структурна побудова поняття «архітектурна спадщина» у ст. 1 Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи від 3 жовтня 1985 року — сукупність пам'яток, архітектурних ансамблів та визначних місць.

Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць від 31 травня 1964 року лише одна з небагатьох визначає поняття «нерухомі історичні пам'ятки». Однак його сформульовано з огляду на видовий склад пам'яток — архітектурний твір, міське та сільське утворення, що «засвідчує характерні ознаки певної цивілізації, певної фази розвитку або історичної події...» (Міжнародна хартія з охорони й реставрації, 1964, ст. 1). Водночас відсутні будь-які спеціальні вказівки стосовно рівня стабільності їхнього розташування у фізичному просторі.

Про охорону нерухомих об'єктів культурної спадщини в період воєнного стану. Указом Президента України №64/2022 від 5 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в нашій державі запроваджено воєнний стан. Протягом минулого року його було продовжено вже декілька разів, нині цей правовий стан діє включно до 19 лютого 2023 року. У цьому сенсі було здійснено спробу проаналізувати те, чи система пам'яткоохоронного законодавства відреагувала на це.

Беручи до уваги суто техніко-логічний аналіз змісту текстів уже згаданого Закону, а також низки інших нормативно-правових актів — Законів України («Про культуру», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»), Положення про Музейний фонд України, Порядку обліку об'єктів культурної спадщини тощо, то варто звернути увагу на таке:

1. З усіх перелічених, за період від 24 лютого 2022 до 30 січня 2023 року, зміни/доповнення було внесено лише до двох — Закону України «Про культуру» та «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», однак вони не мали спеціалізованого впливу власне на пам'яткоохоронну сферу, оскільки в першому випадку нормативно-правовий акт був спрямований на підтримку української музичної сфери, а в другому — на подальше впровадження законодавства Європейського

Союзу в національну сферу електронної ідентифікації та інших електронних послуг.

Актуальною й надалі залишається тенденція стосовно того, що більшість уповноважених суб'єктів визнає не лише потребу часткових змін, але й суттєвих перетворень наявного нормативно-правового забезпечення відповідної сфери, однак на практиці маємо нечисельні ініціативи, які тривалий час перебувають на різних стадіях законотворення. Варто також зауважити, що під час війни за цим питанням ситуація не лише не покращується, але й, через зрозумілі причини, певною мірою погіршується — гальмуються навіть ті проекти законів, які вже перебували на стадії прийняття.

Винятком можна вважати те, що 2 грудня 2022 року уряд схвалив проект Закону України 8273 «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо незанесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та вилучення з Державного реєстру нерухомих пам'яток України окремих об'єктів культурної спадщини». Його головна мета вбачається в тому, щоб створити правову підставу — чіткі критерії для вилучення з Реєстру тих пам'яток, що символізують російську імперську та радянську тоталітарну політику й ідеологію.

Однак усе ж наявні підстави для подальшої активізації процесів нормотворення як вагомої складової трансформацій національної культури, звільнення українського культурного простору від «привидів» постколоніального минулого.

2. Аналізовані нормативно-правові акти не сприяють формуванню наративів стосовно того, як повинна здійснюватись охорона об'єктів культурної спадщини в специфічних умовах реальної небезпеки. Понад те, вони містять лише певні вказівки, рекомендації, присвячені вирішенню цього питання. І мовиться не лише про війну або збройний конфлікт, але й будь-які інші надзвичайні ситуації, пов'язані з дією стихійних природних, техногенних, пандемічних чи інших загрозливих факторів.

На вирішення цього питання протягом аналізованого періоду було прийнято лише один нормативно-правовий акт профільного спрямування — постанова КМУ від 15 листопада 2022 року «Про затвердження Порядку проведення окремих видів робіт на об'єктах культурної спадщини в умовах

воєнного стану». Він регулює механізм оперативного реагування уповноважених органів державної влади, спрямований на ліквідацію наслідків збройної агресії росії, пов'язаних із пошкодженням об'єктів культурної спадщини, на територіях, на яких відсутні активні фази бойових дій або їх завершено. Дія цього документа поширюється на чітко визначений перелік робіт — протиаварійні, невідкладні консерваційні та ремонтні роботи на визначених об'єктах відповідно до норм Закону та державних будівельних норм.

Характеризуючи ситуацію, яка сформувалася щодо охорони ще однієї важливої складової національного культурного надбання — культурних цінностей, то з приводу цих унікальних об'єктів матеріальної та духовної культури на цей час уже наявні певні управлінські рішення.

Вважаємо, що це першочергово було обумовлено видовим складом та фізичними характеристиками культурних цінностей, більшість з яких, на відміну від нерухомих об'єктів культурної спадщини, можуть вільно змінювати своє положення в просторі (бути переміщуваними) без втрати їхнього художнього, історичного, етнографічного та наукового значення.

Зокрема, згідно зі змінами, внесеними до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» 9 липня 2022 року, перелік заходів правового режиму воєнного стану був доповнений підпунктом такого змісту:

«19¹) проводити евакуацію матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їхнього пошкодження або знищення згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України...» (Про правовий режим воєнного стану, 2015).

Питання евакуації культурних цінностей, визначених Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», зокрема тих, які включені до Музейного фонду України, Державного реєстру національного культурного надбання України та документів Державного бібліотечного фонду України, також певною мірою регулює Методика планування заходів з евакуації, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України 10 липня 2017 року та Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виник-

нення надзвичайних ситуацій, затверджена постановою КМУ від 30 жовтня 2013 року (зі змінами та доповненнями). Водночас відповідальними за планування такої евакуації визначено МКІП, а також інші центральні й місцеві органи виконавчої влади та Національну академію наук України.

Отже, з усього викладеного висновується, що на нормативному рівні охорона нерухомих об'єктів культурної спадщини України в умовах правового режиму воєнного стану буквально повинна здійснюватися в такий самий спосіб, за винятком випадків, коли мовиться про невідкладні роботи на об'єктах культурної спадщини, які були пошкоджені внаслідок воєнних дій держави-агресора. Такий очевидний брак законодавчого регулювання обумовив потребу розглянути практичну складову діяльності, пов'язаної з охороною нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах агресивної війни.

У попередніх наукових публікаціях з пам'яткоохоронної проблематики вже було наголошено на тому, що зміст загальної дефініції «охорона культурної спадщини» на даний час як формально, так і фактично сприймається як системне утворення — комплекс заходів різного спрямування, визначених у ст. 1 Закону.

З огляду на це, як охорона об'єктів культурної спадщини загалом, так і певних її видів, зокрема, для реалізації цілей такого дослідження також буде розглядатись відповідно до цього принципу, але в переході від оцінки всієї системи до аналізу певних складових, а також особливостей їхньої реалізації в наявних умовах.

Варто зауважити, що незважаючи на закріплену в Законі варіативність можливих проявів діяльності з охорони об'єктів культурної спадщини, маємо достатній рівень конкретизації лише деяких її проявів. Зокрема, мовиться про визначення конкретних повноважень КМУ, центральних органів виконавчої влади та інших органів у сфері охорони культурної спадщини, порядку державної реєстрації об'єктів культурної спадщини, забезпечення охорони пам'яток та їхніх певних видів, особливості фінансування, а також відповідальності за порушення законодавства в досліджуваній сфері.

Власне щодо державної реєстрації об'єктів культурної спадщини, то означена діяльність у формі занесення, вилучення чи визнання їх такими, що не підлягають занесенню до Реєстру триває і в умовах війни.

На підтвердження цього можемо назвати:

– накази МКІП, з яких 2 — про вилучення пам'яток культурної спадщини з Реєстру, 7 — про занесення об'єктів до Реєстру за категорією місцевого значення і 4 про визнання їх такими, що не підлягають занесенню до нього;

– постанови КМУ — від 8 жовтня та 11 листопада 2022 року, а також 20 січня 2023 року, кожна з яких, відповідно, передбачає внесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру за категорією національного значення.

Отже, стан війни з агресором навіть певним чином активізував процеси щодо декомунізації сфери національної культури. У цьому сенсі держава та громадськість продемонстрували очевидну єдність у прагненні позбавитися меморіальних об'єктів радянського минулого — вилучення нерухомих об'єктів культурної спадщини з Реєстру або прийняття рішень про їхнє не занесення до нього. Хоча в довоєнний період наявні наративи декомунізації вочевидь відображали «суперечливі процеси суспільно-політичної, світоглядної, культурної трансформації, що їх переживає українське суспільство, переосмислюючи власне минуле» (Гриценко, Гончаренко, & Кузнєцова, 2020, с. 180).

Воєнні дії не змогли перешкодити також реалізації інформаційної та дослідницької складових у системі охорони об'єктів національної культурної спадщини. Публічний інформаційний простір нині вмщує вагомий кількість джерел, які не лише транслюють поточну потребу в захисті нерухомих пам'яток, але й засвідчують наявні позитивні зрушення в цій непростій справі.

До важливих джерел отримання інформації про практичну складову охорони об'єктів культурної спадщини періоду війни належать відкриті інтернет-ресурси уповноважених органів державної влади, громадських організацій; текстові та відеоматеріали, сформовані за результатами роботи міжнародних та національних науково-комунікативних заходів; оприєвлені в засобах масової інформації виступи речників профільного міністерства, працівників музейної сфери та усіх небайдужих представників громадської спільноти.

Однією зі знакових для сфери охорони культурної спадщини нашої держави науково-комунікативних подій 2022 року можна вважати Міжнародну науково-практичну конференцію «Культурна спадщина в умовах війни: захист, збереження та

реставрація», яка відбулася 26 жовтня в Києві. Її організаторами виступили Департамент охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації (далі — КМДА), Київський науково-методичний центр з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних територій та громадське об'єднання «Альянс реставраторів історичних будівель України» за підтримки UNESCO та Ради Європи.

Означений захід як своєрідна платформа для демонстрації та обміну міжнародним та національним досвідом охорони культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини, пошуку оптимальних рішень для реалізації такої діяльності в умовах війни уможливив не лише продуктивний діалог між представниками державних та приватних інституцій, але й став поштовхом до налагодження міжнародних зв'язків для подальшої співпраці в означеній сфері. Одним з його важливих результатів було також прийняття рішення про створення експертної робочої групи з захисту, збереження, реставрації культурної спадщини, до якої мають увійти спеціалісти у сфері охорони культурної спадщини, правозахисники, архітектори, реставратори, археологи (Культурна спадщина в умовах війни, 2022).

Щодо забезпечення захисту нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах війни, то можемо назвати декілька ключових факторів, які блокують реалізацію відповідних процесів:

- неможливість їх вільного переміщення у безпечні (більш безпечні, залежно від ситуації) умови без, власне, втрати самих об'єктів охорони, тобто їхньої цінності, яка і є підставою для набуття ними відповідного статусу;

- залежно від видового складу переважна більшість нерухомих об'єктів культурної спадщини є габаритними утвореннями, які перебувають в умовах відкритої місцевості, що фактично унеможливує або ж суттєво ускладнює їхній захист за допомогою спеціальних конструкцій;

- слабка матеріально-технічна база, оскільки названа діяльність потребує використання значної кількості допоміжних матеріалів, фізичної сили, розробки логістичних маршрутів. Практично все це не може бути надане в скорочені терміни за рахунок державного фінансування, адже пам'яткоохоронна сфера й у довоєнний період перебувала на «межі виживання», окрім того, навіть за умов наявності

необхідних коштів будь-які закупівлі товарів, робіт чи послуг за державний кошт нині вимагають дотримання спеціальних процедур.

Для більшої наочності в межах цієї наукової розвідки було переглянуто повний перелік нерухомих пам'яток національного значення міста Києва та Київської області, включених до Реєстру станом на початок 2023 року.

Згідно з даними зведеного Реєстру, розміщеного на офіційному сайті МКП, у межах Київської області на цей час маємо в переліку 38 пам'яток національного значення, більшість з яких становлять пам'ятки археології та архітектури — городища, будівлі, кургани, меншу частину — пам'ятки історії (могили видатних національних діячів культури та мистецтва, пам'ятні місця, пам'ятник-музей).

Варто зауважити, що на початку війни значна частина пам'ятників, інших об'єктів культурного призначення та культових споруд Київської області (не пам'яток у розумінні Закону) зазнала пошкоджень від обстрілів агресора. З числа пам'яток національного значення відповідного регіону в березні 2022 року шкоду було заподіяно спорудам Пам'ятника-музея визволителям м. Києва від фашистських загарбників у 1943 році.

Загалом усі об'єкти відповідно до списку належать до нерухомих, мають значні або ж нетипові габарити, що на практиці унеможливує їхній безпосередній захист за рахунок допоміжних конструкцій та матеріалів. Таку можливість з вищезазначеного переліку більшою мірою варто розглядати лише для окремих рухомих предметів як елементів садиб, будівель та комплексів пам'яток, оскільки об'єктивно важко знайти необхідні конструктивні рішення для їхнього повного убезпечення.

Щодо переліку пам'яток національного значення міста Києва, то відомості з Реєстру, розміщені на вже згаданому інформаційному ресурсі, є дещо суперечливими. Отож у відповідному розділі маємо одразу два зведені текстові файли з назвами «м. Київ» та «м. Київ_Національного значення» з різним датуванням. Відповідно до першого кількості пам'яток за списком становить 189, інший налічує 192 (Перелік пам'яток культурної спадщини, 2023). Безумовно, в такому випадку для цілковитої точності необхідно звіряти кількісний показник відповідно до постанов КМУ за період від 2009 до 2023 року.

Однак навіть якщо не брати до уваги суто фактичну кількість пам'яток, а зосередитися на їхньому видовому складі, то переважну більшість становлять будівлі та споруди різного призначення, могили видатних діячів та пам'ятники монументального мистецтва. З приводу останніх, то саме ці об'єкти на практиці можуть підлягати «фізичному» захисту в умовах війни відповідно до обстановки та наявного ресурсного забезпечення, що фактично й здійснювалося в перші її місяці.

За сприяння місцевої влади Києва та громадських активістів у березні-квітні 2022 року в столиці було встановлено захисні конструкції для багатьох монументальних пам'яток з реєстру. Залежно від виду та місця розташування їх по периметру обкладали мішками з піском або, за можливості, споруджували навколо них дерев'яні чи металеві риштування.

До слова, встановлена захисна споруда убезпечила від наслідків чергового обстрілу пам'ятник українському історичному, політичному й громадському діячеві М. С. Грушевському — пам'ятку монументального мистецтва національного значення. Він першим отримав додатковий захист від дії ворожих атак (уламків, вибухових хвиль тощо) за модульною системою «RE:Ukraine. Monuments» (RE:Ukraine monuments, 2022).

Цей проєкт реалізували українські архітектори з Balbek bureau за сприяння Департаменту охорони культурної спадщини КМДА, Київського науково-методичного центру з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури й заповідних територій та небайдужих благочинців як практичне втілення в життя досвіду захисту культурних цінностей під час Другої світової війни.

Стосовно нерухомих об'єктів культурної спадщини, які з огляду на свої фізичні характеристики не можуть безпосередньо бути забезпечені від руйнівних наслідків війни, у попередніх наукових публікаціях уже наголошувалося на тому, що для цих пам'яток виправданим є використання екстреного оцифрування.

Поза жодними сумнівами воно не є проявом їхньої охорони, однак виконує важливу функцію — збереження візуальної пам'яті про втрачені, суттє-

во пошкоджені або ті пам'ятки, які перебувають у зоні «особливого» ризику у форматі детальної цифрової 3D-копії, яка в подальшому може бути основою для відновлення оригіналу.

Однак одним з найважливіших способів охорони національної культурної спадщини в умовах агресивної війни лишається перемога України над ворогом, яка змінить рівень небезпеки, відкриє шлях для повоєнної відбудови та подальших конструктивних перетворень пам'яткоохоронної сфери в системі загальноосвітнього культурного простору.

Висновки. Отже, у ході дослідження ми з'ясували таке:

– Наявні підстави вважати, що в процесі формування законодавчого визначення поняття «нерухомий об'єкт культурної спадщини» було допущено неточності. Практично означена ситуація може призвести до хибного тлумачення та спотвореного розуміння цієї дефініції, а тому потрібно конкретизувати зміст оцінного поняття «нерухомий» у контексті визначення стабільності фізичного положення об'єкта в просторі, а не можливості активного фізичного впливу на нього.

– На цей час чинним національним законодавством про охорону культурної спадщини повною мірою не визначено особливостей охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини в умовах війни, особливого періоду або будь-якої іншої реальної загрози. Винятком у цьому питанні є лише проведення невідкладних робіт на об'єктах культурної спадщини, які пошкоджені внаслідок воєнних дій держави-агресора, врегульоване окремим нормативно-правовим актом.

– Незважаючи на складні умови та обмеження воєнного стану, певна частина заходів з охорони нерухомих об'єктів культурної спадщини (зокрема, державна реєстрація за визначеними категоріями, інформування та дослідницька діяльність, деякі елементи захисту стосовно монументальних пам'ятників) відповідно до їх системи, визначеної пам'яткоохоронним законодавством, продовжує реалізовуватися за взаємодії державного й приватного секторів, а також за активної підтримки зарубіжних партнерів.

Література:

- Гриценко, О., Гончаренко, Н. & Кузнєцова, І. (2020). *Культура пам'яті сучасного українського суспільства: трансформація, декомунізація, європеїзація*. Монографія. К.: Ін-т культурології НАМ України. 352 с.
- Зруйнована культурна спадщина України. (2023, 27 січня). Відновлено з <https://culturecrimes.mkip.gov.ua/>
- Культурна спадщина в умовах війни: в Україні з'явиться експертна група. (2022, 27 жовтня). *Укрінформ*. Відновлено з <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3602251-kulturna-spadsina-v-umovah-vijni-v-ukraini-zavitsa-ekspertna-grupa.html>
- Мазур, Т. В. (2021). Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук*. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 423 с.
- Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць України в міжнародно-правових відносинах. (1992). *Праці Центру пам'яткознавства*. Київ. Випуск І. С. 52–55.
- Міністерство культури та інформаційної політики України. (2022, 19 грудня). *Через російську агресію в Україні постраждали 1132 об'єкти культурної інфраструктури*. Відновлено з <https://mkip.gov.ua/news/8320.html>
- Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. (2023, 20 січня). *Міністерство культури та інформаційної політики України*. Відновлено з <https://mkip.gov.ua/content/perelik-pamyatok-kulturnoi-spadshchini-nacionalnogo-znachennya.html>
- Про охорону і використання пам'яток історії та культури: із Закону УРСР, зі змінами та доповненнями. (1978, 13 липня). *Відомості Верховної Ради*. №30. С. 426.
- Про охорону культурної спадщини: із Закону України, зі змінами та доповненнями. (2000, 21 липня). *Офіційний вісник України*. № 27. С. 32.
- Про правовий режим воєнного стану: із Закону України, зі змінами та доповненнями. (2015, 12 травня). *Офіційний вісник України*. № 46. С. 13.
- Чорномаз, О. Б. (2016). Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Серія: Юридичні науки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів: Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 845. С. 188–192.
- RE:Ukraine monuments (2022). *Balbek bureau*. Retrieved from <https://www.balbek.com/reukraine-monuments>

References:

- Choronomaz, O.B. (2016). Problemy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [Problems of adapting the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union]. *Seriia: Yurydychni nauky. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Lviv: Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». № 845. P. 188–192. (in Ukrainian)
- Hrytsenko, O., Honcharenko, N., & Kuznetsova, I., et al. (2020). *Kultura pam'iaty suchasnoho ukrainskoho suspilstva: transformatsiia, dekomunizatsiia, yevropeizatsiia* [Memory Culture in Contemporary Ukrainian Society: Transformation, Decommunization, Europeanization]. Kyiv. Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine. 352 p. (in Ukrainian)
- Kulturna spadshchyna v umovakh viiny: v Ukraini z'iavytsia eksperta hrupa [Cultural heritage in conditions of war: an expert group will appear in Ukraine]. (2022, October 27). *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3602251-kulturna-spadsina-v-umovah-vijni-v-ukraini-zavitsa-ekspertna-grupa.html> (in Ukrainian)
- Mazur, T.V. (2021). Okhorona kulturnoi spadshchyny v Ukraini: istoryko- y teoretyko-pravove doslidzhennia [Protection of cultural heritage in Ukraine: historical, theoretical and legal research]. *Dissertation for the Doctor of Law degree*. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 423 p. (in Ukrainian)
- Ministerstvo kulyury ta informatsiinoi polityky Ukrainy. (2022, December 19). *Cherez rosiisku ahresiiu v Ukraini postrazhdaly 1132 obiekty kulturnoi infrastruktury* [As a result of Russian aggression, 1,132 objects of cultural infrastructure were damaged in Ukraine]. Retrieved from <https://mkip.gov.ua/news/8320.html> (in Ukrainian)
- Mizhnarodna khartiia z okhorony y restavratsii nerukhomykh pamiatok i vyznachnykh mist Ukraina v mizhnarodno-pravovykh vidnosynakh [International Charter for the Protection and Restoration of Immovable Monuments and

- Landmarks of Ukraine in International Legal Relations]. (1992). *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*. Kyiv. Issue I. P. 52–55. (in Ukrainian)
- Perelik pamiatok kulturnoi spadshchyny natsionalnogo znachennia, zanesenykh do Derzhavnoho reiestru nerukhomykh pamiatok Ukrainy [List of monuments of cultural heritage of national importance entered in the State Register of Immovable Monuments of Ukraine]. (2023, January 20). *Ministerstvo kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy*. Retrieved from <https://mkip.gov.ua/content/perelik-pamyatok-kulturnoi-spadshchini-natsionalnogo-znachennya.html> (in Ukrainian)
- Pro okhoronu i vykorystannia pamiatok istorii ta kultury: iz Zakonu URSR, zi zminamy ta dopovnenniamy [On the protection and use of historical and cultural monuments: from the Law of the Ukrainian SSR, with changes and additions]. (1978, July 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. №30. P. 426. (in Ukrainian)
- Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: iz Zakonu Ukrainy [On protection of cultural heritage: from the Law of Ukraine]. (2000, July 21). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 27. P. 32. (in Ukrainian)
- Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: iz Zakonu Ukrainy, zi zminamy ta dopovnenniamy [On the legal regime of martial law: from the Law of Ukraine, with changes and additions]. (2015, May 12). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 46. P. 13. (in Ukrainian)
- RE:Ukraine monuments (2022). *Balbek bureau*. Retrieved from <https://www.balbek.com/reukraine-monuments>
- Zruinovana kulturna spadshchyna Ukrainy [The destroyed cultural heritage of Ukraine]. (2023, January 27). Retrieved from <https://culturecrimes.mkip.gov.ua/> (in Ukrainian)

Maryna Mishchenko

Protection of immovable objects of cultural heritage under aggressive war conditions: theoretical and practical aspects

Abstract. The aim of this paper is to analyze the theoretical foundations and practical components of the protection of immovable objects of cultural heritage in the conditions of an aggressive war unleashed by Russia on the territory of Ukraine.

Methodology. The author uses as a methodological basis of this study the principles and methods of the cultural approach to the analysis of numerous publications, practical experience and norms of national legislation on the protection of cultural heritage.

Results. Circumstances that significantly complicate the protection of immovable monuments in the conditions of martial law include the lack of direct legislative regulation of monument protection activities in this period, the practical possibility of predicting the degree of risk for them within different regions of our country, sufficient funding for the protection of monuments depending on their type and actual location.

Novelty. It was determined that despite the state of war, the activities of the state registration of immovable objects of cultural heritage under the category of national or local importance continue. It was also argued that in the context of ensuring the protection of immovable objects of cultural heritage, the methods of “physical protection” cannot be applied to all their types.

Keywords: cultural heritage, objects of cultural heritage, protection of cultural heritage, immovable objects of cultural heritage, protection of immovable objects of cultural heritage, monuments.